

ДАВНІ МОГИЛЬНИКИ НА БЕРЕГАХ СНИВОДИ ЯК ДЖЕРЕЛО ЛОКАЛІЗАЦІЇ СИНЬОВОДСЬКОЇ БИТВИ 1362 РОКУ

(доповідь на науковій конференції 2 листопада 2011 року, м. Київ)

Василь МАРИНЧУК,

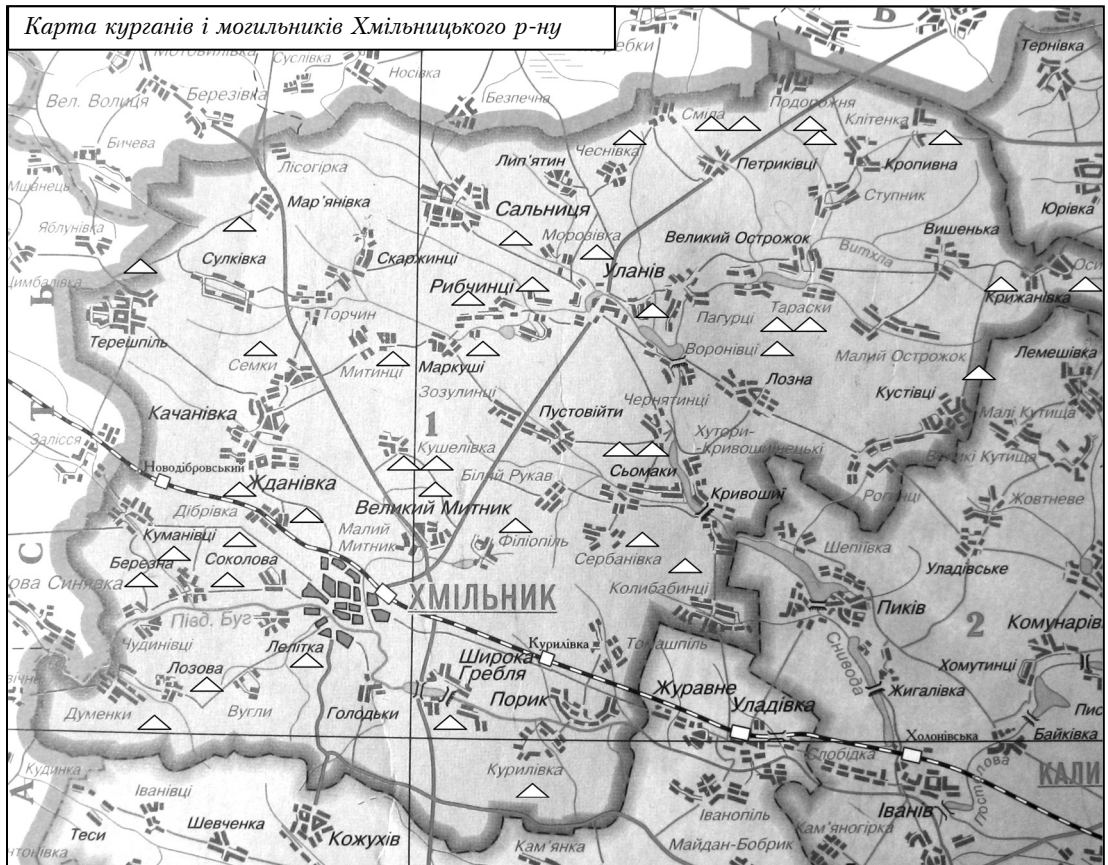
*член Вінницької обласної організації Національної
спілки краєзнавців України, історик, педагог
(с. Великий Острожок Хмельницького району
Вінницької області)*

Шановні панове!

Славна своєю історією древня Хмельницька земля Вінниччини. На її теренах знаходяться чисельні поселення буго-дністровської, трипільської, шнурової кераміки, комарівської, білогрудівської, черноліської, скіфської, зарубинецької, черняхівської, пенківської та інших культур.

У селі Петриківці нещодавно віднайдено поховання готського царя, про що свідчить царська гема АБРАСАКС. З одного боку гема зображена єгипетська богиня Ізіда –

богиня родючості, яка сидить на лотосі (у єгиптян символ безсмертя, відродження). Перед нею стоїть бог Анібус – покровитель померлих. Образ його відіграв значну роль у похоронних обрядах. Він зображений у вигляді шакала. З другої сторони гема написано магічне слово «Абрасакс» – ім'я «верховного вождя небес», в літерному значенні якого сховано число 365, рівне числу днів у році. До його імені зверталися гностики для вираження ідей єднання добрих і недобрих починань в людській душі. Такі

печатки – «абрасакси» – відомі, хоча є дуже рідкісними.

Саме тут, із приходом уличів, починається будівництво «замчищ». Їх нараховувалося 12, що знову ж таки свідчило про значну густоту населення, яка залишалась такою ж і в період феодальної роздробленості та часи монголо-татарського панування [5]. Не дивно, що литовці йшли саме сюди, на Сниводдя, аби поповнити військо свободолюбивими русичами.

Важливим доказовим джерелом, що підтверджує цю версію, є люстрації Королівства Польського. А в них ми не зустрічаємо річку Снивода, а лише Синьоводу. Так в люстрації Хмельницького староства за 1565 рік значиться: «Уланів містечко. На котре на минулім сеймі Варшавським Македончикові показували привілей свій, котрим дано

їм право осадити пустиш Уланів, на шляху татарським, над потоком Синьовода» (Акты Юго-Западной Руси. Т. 1, ч. 7). Більше того, саме на наших землях було утворене територіально-адміністративне об'єднання – «грунти Синьоводські», які пізніше називалися Пиківською волостю і об'єднували весь басейн р. Сниводи, впадаючої з лівої сторони в Південний Буг, будучи затисненою між староством Хмельницьким, що до Поділля належить та волостю Слободищенською житомирської Київщини і повністю відрізана по вододілу Тетерева від Чуднова [6].

На заході, стикаючись із Вінницьким староством, кордон на півдні знов досягає витоків Синьоводи. Попервах це була батьківщина роду Кмитів, яка пізніше дісталася Сапегам, а від них – князям Горським. Ще пізніше перейшла у власність князів Острозьких [1].

З містечок тут можна відзначити, наприклад, уже згаданий Пиків (на 1525 рік – пусте городище, десь з 1570 р. уже замочок і містечко, а з 1594 р., за свідченням Еріха Лясоти, досить велике містечко із замком), Глинськ та Великий Острожок, із сіл – Осична (Переломисвіт) над річкою Осничкою, Люлинці, Кутищі та ін. [1].

Опоненти щодо версії Сниводи наводять аргументом нанесення назви ріки Синя Вода на давні карти. Але на деякі з них, наприклад, «Опис Польщі і Литви», що був виданий в Антверпені 1602 року В. Гродецьким та А. Погребкою, м. Хмільник взагалі розташований на річці Случ. На карті Великого князівства Литовського Т. Міковського і В. Янсона, виданій в Амстердамі 1643 року річка Снивода (Синьовода) розпочинається за декілька кілометрів на північний схід від Янушполя (сучасний Іванопіль Чуднівського району Житомирської області) і тече спочатку до вододілу вверх, перетікає його, а пізніше повертає вниз до Південного Бугу. Такі помилки не дають нам права приймати карти як безапеляційний доказ. Тим паче, що Синюху на картах починають називати Синьою Водою лише в кінці XVI ст. На більш ранніх картах цього немає.

Ф. Шабульдо у своїй праці «Синьоводська проблема у новітніх дослідженнях» (К., 2005, стор. 12–13) вказує, що Литовський князь Олександр, щоб припинити ворожі напади, запропонував ординцям подушний податок з Київської і Подільської земель (по 3 деньги з душі). Це дозволило їм дивитись на ці землі, як на власний улус і дало підстави Менглі-Гірею 1506 року в урочистому маніфесті заявити, що Литовське князівство (а особливо Південна Русь) є його законним володінням, яке лише надале його предками Великому князівству Литовському на умовах сплати данини. З того часу походи почали відбуватися майже щорічно протягом декількох століть. Та між Річчю Посполитою і Кримським ханством загострюється не лише військове, а й ідео-

логічне протистояння. Тому і постала державна необхідність для обґрунтування існуючих кордонів перенести Синю Воду на Синюху. В іншому випадку Річ Посполита могла позбутися значних багатих територій.

З цією метою застосували тезу: «територія Поділля розширилась на Південь». Було б зрозумілим, якби говорилось про державні кордони. Але Поділля – це не держава, а етнічний регіон. Він не може швиденько розширитись чи звужитись. Галичина, Буковина як стояли на місці, так і досі стоять. Якщо на Кіровоградщині в деяких населених пунктах знайшли подільський говір, то він виявився тут у XVIII–XIX століттях при економічному освоєнні цих земель і при переселенні робочих рук. Якщо в північно-східній частині Хмільницького району прослідковується галицький діалект, то ми ж не заявляємо, що це територія Галичини. Він виник внаслідок дій тут загону опришків, які прибули в 1768 році для допомоги Коліївщині, були розгромлені і розселені по селах.

На користь нашої версії щодо битви на Сниводі говорить також значна кількість військових курганних поховань. Так, за два кілометри від села Білий Рукав, безпосередньо на південній гілці Чорного шляху знаходиться курган висотою 4 метри. Відомо, що дещо пізніше, у XVI–XVII ст. на могильнику стояла фігура і знаходилася польова сторожа Хмільницької фортеці. В радянські часи тут поставили геодезичну вежу, розмістили військовий пункт ракетних військ. Вся вершина перерита. Але курган вистояв, і до цього часу зберігає свої таємниці. Час від часу місцеві трактористи знаходять неподалік різноманітні монети: давньоримські, арабські, польські. Північніше кургану, на високому березі річки, поряд із залишками стародавнього замчища, знаходиться старовинне татарське кладовище.

Такі самі добре збережені курганні могильники ми бачимо при в'їзді в село Жданівка та за селом Держанівка, а також у Зозулинцях та Воронівцях. Доля їх зберегла,

вони ще не повністю розорані і чекають своїх дослідників. Всі ці кургани-могильники тісно пов'язані із Чорним та Галієвим шляхами.

За 1,5 км. на південний захід від села Великий Острожок знаходилось два могильники. З розповідей старожилів відомо, що один розкопав місцевий поміщик Станіслав Пеньковський. Та замість скарбів наткнулися на людські скелети і поржавілі рештки залізної зброї. Другий розораний у 20-ті роки минулого століття. На сьогодні його висота становить 2 метри. Поки що невідомо, що знаходиться у ньому під товщею землі, хоча навряд чи його вміст відрізняється від вмісту першого кургану.

За 1 км на схід від села Клітенка, на північній гілці Чорного шляху, на східній околиці розореного середньовічного городища теж знаходимо могильний курган. Унизу він в обхваті має 86, а у верхній частині – 60 метрів. Висота – 3 метри. Видно, що верхня частина кургану знята. За радянських часів там стояла металева геодезична вежа, яку вже в наші часи «добрі господарі» розібрали на металолом.

За 2 кілометри на північний захід від села Кропивна знаходяться 2 кургани висо-

тою по 1 метру. Є кургани на північній і східній околиці села Рибчинці; за 700 метрів на південь від села Чернятинці; за 1 кілометр на південний схід від села Думенки.

У селі Воронівцях їх аж три, вони помітно вивищуються над полями. Потужна сучасна техніка поки що не зарівняла їх. Довкола могил (а вони мають назву «урочище Могили»), місцеві жителі й донині знаходять досить поржавілі наконечники списів, дротиків, стріл, уламки мечів. На північний захід від нинішнього села Зозулинці також збереглася велика могила. Населення споконвіків називає її Татарською могилою. Цілком можливо, що там воно і є.

У селі Сміла за 500 метрів на південний-захід від села, по обидва боки від урочища «Голендри» знаходяться дві великі помітно розорані могили висотою до 2 метрів. Одну з них за переказами була розкопана поміщиком Добровольським і при цьому знайдено було людські скелети. Ще й зараз у цьому районі виорюють давні черепи та кістки.

Є могили у селі Чеснівка під назвою «Горби». У нинішньому Уланові у бік Бердичева з лівого боку ще після війни височіла велика могила із вкопаною жердиною. Старожили подекували, що тут захоронені татари. А ще в Уланові з боку села Пагурці на полях, де нині знаходяться земельні паї місцевого жителя Петра Юшка, біля урочища «Попова криниця», також є дві могили (татарська і руська). На кольоровій вкопівці земельних ділянок Уланівської сільської Ради вони позначені особливим знаком як історичні пам'ятки.

За два кілометри на схід від села Кушелівка знаходяться два могильники висотою до півтора метра. На полях села Сербанівки було також дві могили. Одну з них розкопали до війни. Вкопано досить великі кістяки людей. Друга могила добре збереглася до нашого часу. У 1961 році на території нинішнього села Жданівка бульдозером розрівнювали поверхню ґрунту під будинок автоколони, натрапили на залишки

Жертв битви було досить багато...

старої могили. Похоронені мали вигляд дуже великих людей – кістяки понад два метри, а залишки черепів такі великі, що їх вільно, як кашкети, клали на голову сучасних людей. На межі Жданівки, з боку Дібрівки, також була велика могила, яку з часом розорали. При глибокій оранці з неї виорювалися людські кістки. Досить велика могила стояла на південь Семкового яру, нині вона малопомітна.

Три кургани знаходяться в селі Березна. Один із них – за 1 кілометр на північ. Стан задовільний, антропогенний. Висота близько 1,5 метра. Два інших значно менші за розмірами, розорані, нині вони до метра висотою.

По одному кургану є на землях сіл Лелітка, Соколова, Кустівці, Колибабинці, Лозова, Крижанівка, Великий Митник, Морозівка, Сандраки, Клітиці.

Господарська діяльність людей наклала свій відбиток на сучасний вигляд курганів. У 70-х роках минулого століття був знищений «Ганин курган» у Митинцях. Народна легенда називала його на честь Ганни Третьяк, власниці, яка вела свій родовід від сина Ярослава Мудрого. Легенда говорить, що під час татарської навали вона організувала відсіч і загинула на кургані, де були поховані герої перших визвольних баталій.

Лише сто років тому дослідник Гульдман відмічав: «На полях с. Курилівки, в кілометрі від поселення, неподалік р. Бог, в урочищі «Кругляк», знаходиться 51 курган-могила, різної висоти, від 1 аршина до 1 сажня; багато з них уже повністю згладжені часом;

краще інших збереглося 10 курганів, що знаходяться на поміщицькій землі. Кургани ці дуже древні, і у місцевих селян з багатьма із них пов'язані різні легенди про заховані скарби. Років двадцять тому дехто з ентузіастів вирішив покопатися у курганах і, на свій жаль, нічого в них не знайшов, окрім декількох залізних сокир, які зразу ж розсіпалися на порох» [3].

На сьогодні уже навіть ніхто із старожилів не пам'ятає цього місця. Так само, як не вдається ідентифікувати урочище «Грушки» у с. Слобода-Кустовецька з його 15 курганами. Місцеві жителі пригадують щось подібне в районі витоків р. Витхла. Але в 60–80-ті роки ця територія була забудована. Такі ж наслідки нашого байдужого ставлення до пам'яток історії не дають можливості їх детально і всебічно дослідити. А жаль!

Тому на сьогоднішній день найбільш важливим питанням є археологічне дослідження території Хмельницького району і збереження пам'яток історії. А вони є безпосередніми свідками Синьоводської битви, адже не дивно, що саме із цієї Хмельницької (Північно-Подільської) землі досить багато артефактів давньої зброї потрапляє на ринки. Приходилося часто бачити уламки та поржавілі наконечники списів, белтів, сокир-бердишів, мечів тощо.

Безперечно, якби археологи проводили розкопки на теренах Присниводдя, то неодмінно відшукали б досить багато слідів вікомної Синьоводської битви. Давні могили-кургани є прямими свідками минулих подій.

ДЖЕРЕЛА

1. Słownik geograficzny królestwa Polskiego. – Warszawa, 1898.
2. Грушевський М. С. Нарис історії Київської землі від смерті Ярослава до кінця XIV сторіччя. – Київ, 1991.
3. Гульдман В. К. Памятники старины в Подолии. – Кам'янець-Подільський, 1901.
4. Колекційний опис підйомного матеріалу з поселень Хмельницького району Вінницької області.
5. Ратушний А. Історія рідного села. – Київ, 2003.
6. Сецинський Ю. Археологічна карта Подільської губернії. – Москва, 1901.